

Brute mensenjagers

De Sicherheitspolizei is een onderdeel van de Duitse bezettingsmacht, en nogal onderbelicht. Dit terwijl de 'Sipo' vreselijke misdaden heeft begaan. Alleen al in Drenthe ging het hoogstwaarschijnlijk om 150 slachtoffers van fusillades, van wie het merendeel in 1944 en 1945 de dood vond. Historicus **Marcel Zantingh** brengt het allemaal nauwkeurig in kaart in zijn boek *Mensenjacht*. Dat levert nieuwe inzichten op, ook voor de rest van Nederland. **Ivo van de Wijdeven** sprak met hem.

Om maar meteen met de deur in huis te vallen: waarom dit boek?

Hoe de Sicherheitspolizei in Drenthe in elkaar zat, hoe die werkte, wie daar bij zaten en wat de achtergronden waren van die mensen... daar was eerder nauwelijks over geschreven. Daarnaast waren heel veel oorlogsmisdaden van de Sipo niet of maar heel

summier uitgezocht. Meerdere keren kwam ik bovendien onjuistheden op het spoor in wat er wel over geschreven was.

Dat waren voor mij belangrijke redenen om een overzichtswerk te schrijven. Gaandeweg kwam ik er ook achter dat er families zijn die bijvoorbeeld niet weten waarom hun opa tijdens de oorlog uit zijn huis werd gesleept en werd doodgeschoten. Zij hebben door mijn onderzoek wel een beetje het verhaal kunnen afsluiten.

Hoe kwam je dit onderwerp op het spoor?

Van het een kwam het ander. Als historicus in de explosievenopsporing – onderzoeken of er op bouwlocaties bommen uit de oorlog zouden kunnen liggen, dat werk – kwam ik in aanraking met allerlei oorlogsarchieven. Daar ben ik ook in een stuk familiegeschiedenis gedoken dat te maken heeft met een bommenwerper die op 11 januari 1944 neerstortte bij Zweeloo, het dorp waar ik ben opgegroeid. Daar vloeiende in 2020 een boek uit voort over Zweeloo in oorlogstijd. Tijdens het onderzoeken en schrijven kwam ik veel dingen tegen die ik niet kwijt kon in dat boek, maar die wel ontzettend interessant waren. Waaronder dus de Sicherheitspolizei.

En je hebt dat nu in *Mensenjacht* allemaal op een rijtje gezet.

Dat was een flinke kluit! Ik liep er tegenaan dat de beschikbare literatuur niet echt eenduidig was. Maar de nazi's zetten alles op papier en stuurden dat vervolgens uit naar alle bureaus in Nederland. Dus ik kon terug naar de originele primaire bronnen zoals organisatieschema's, bevelen en verordeningen, en die bevinden zich in het NIOD in Amsterdam, maar ook in het Bundesarchiv in Berlijn. Het is een hele puzzel, maar uiteindelijk heb je dan het complete beeld van de organisatie.

Die blijkt in de periode 1940–1943 in Drenthe relatief klein te zijn.

Ja, twee Duitse agenten stonden aan het hoofd en die hadden niet veel personeel, maar maakten vooral gebruik van mannen van de gemeentepolitie van Assen. Dat was aanvankelijk genoeg: het was de taak van de Sipo om tegenstanders van het Duitse regime te bestrijden en jacht te maken op het verzet, en dat was

Een Duitse *Bildtafel* met foto's van 'Terroristen' die het Sonderkommando gedurende het onderzoek naar moord- en sabotage-aanslagen identificeerde. Een dergelijk overzicht hing op het kantoor van de Sipo in Assen (Beeldbank WO2/Fries Verzetsmuseum).

Het hoofdkwartier van de Grüne Polizei dat gevestigd was in het Amsterdams Lyceum. Vermoedelijk werd deze foto door Piet Noordzij in het geheim doorgegeven aan het Nederland Archief. Noordzij werkte bij Capi Lux en kreeg zo fotomateriaal van de Duitsers in handen om te ontwikkelen.

niet meteen zo grootschalig. De Sipo was de politieke recherche, het uitvoerende apparaat. Die kreeg inlichtingen van de Sicherheitsdienst, dus ze werkten nauw samen. Die twee organisaties werden en worden vaak verward. Het verschil was voor buitenstaanders eigenlijk ook niet te zien, want ze liepen beiden rond in het uniform van de SS met een ruit met de letters SD op de mouw. Himmler wilde een samensmelting van alle politiediensten bewerkstelligen, maar het merendeel van het personeel werkte in Nederland in de oorlog bij de Sipo en niet bij de SD.

De Sipo krijgt het in de tweede helft van 1943 drukker. Dan neemt het aantal verzetsdaden in Drenthe toe. Waarom is dat?

Het keerpunt is de april-meistaking. Die werd uitgeroepen in reactie op de Duitse boodschap dat Nederlandse soldaten werden opgeroepen voor de arbeidsinzet. De staking begon in het oosten en breidde zich snel uit over de rest van Nederland, maar de Duitsers sloegen hem keihard neer. Daarna gingen veel meer mensen in de onderduik, zowel soldaten als stakers. Het verzet werd beter georganiseerd en gebruikte meer geweld. Er werden meer overvallen op distributiebureaus gepleegd, en aanslagen op NSB'ers. Het aantal zware verzetsdaden groeide dus sterk en de Duitsers bleven hard terugslaan. Dat escaleerde steeds verder. Het Sipo-bureau in Assen kon het niet meer aan en ook de andere bureaus in Noord-Nederland stond het water aan de lippen. Daarom werd er een speciaal *Sonderkommando Nord*, ongeveer een dozijn manschappen sterk, vanuit het hoofdbureau in Den Haag op pad gestuurd om orde op zaken te stellen in Noord-Nederland.

Ook een vijftal jonge Nederlandse agenten trad – vers van de politieacademie – in dienst bij de Sipo in Assen en in je boek valt te lezen hoe die zich gruwelijk misdroegen. Er werd flink op los geslagen en geschoten...

Die Nederlanders zijn inderdaad berucht geworden door hun mishandelingen en moorden. Wat ook een rol speelde was dat de Duitse richtlijnen voor de behandeling van verdachten of gevangenen steeds soepeler werden. In de zomer van 1944 werd de *Gerichtsbareit* opgeheven. Verzetslieden mochten niet meer gerechtelijk tot de doodstraf worden veroordeeld, want dat zou ze volgens Hitler alleen maar tot martelaren maken. Volgens de nieuwe instructies moesten die simpelweg direct worden doodgeschoten. Er ontstond een periode van willekeur. Die Sipo-mannen mochten naar eigen goeddunken rechtertje spelen. Als reactie op de vele aanslagen op Duitsgezinde personen schoten Nederlandse SS'ers ook mensen dood omdat ze als anti-Duits bekend stonden. Dit waren de zogeheten Silbertanne-moorden. De Germaansche SS voerde ze in de meeste gevallen uit maar

Bureaucratische lettersoep

Het verschil tussen *Sicherheitsdienst* en *Sicherheitspolizei* was voor mensen moeilijk te zien, maar het Duitse politieapparaat kende nog meer afdelingen. Die vielen allemaal onder de SS, want Heinrich Himmler voegde als *Chef der Deutschen Polizei* alles samen in het *Reichssicherheitshauptamt*. De verschillende diensten bleven bestaan en behielden hun eigen taken. De SD was de inlichtingendienst, de Sipo werd geboren uit de *Geheime Staatspolizei* of Gestapo en de reguliere niet-politieke recherche, de *Kriminalpolizei*. De normale geüniformeerde politie ging door het leven als *Ordnungspolizei*. Die 'Orpo' kreeg de bijnaam 'Grüne Polizei' vanwege het groene uniform dat manschappen droegen.

de Sipo gaf namen door en liet vervolgens het bewijsmateriaal verdwijnen. Want het moest totaal onduidelijk zijn wie het had gedaan, om zoveel mogelijk angst in te boezemen. De eerste Silbertanne-acties vonden plaats in Drenthe. Garagehouder Jan Dijkstra, die het verzet hielp, werd op 29 september 1943 door mannen van het Sonderkommando Nord doodgeschoten in de deuropening van zijn eigen huis in Meppel. De achtergebleven hulzen werden verzameld en gingen voor onderzoek naar de Sipo. Die gooide ze in de prullenbak en de moord op Dijkstra is tijdens de oorlog nooit opgelost.

Het verloop van de oorlog had ook invloed op het optreden van de Sipo. Nadat Frankrijk, België en het zuiden van Nederland waren bevrijd, trokken heel veel Duitse beambten en hun niet-Duitse handlangers naar Noord-Nederland.

Dat is lang onderbelicht gebleven in de geschiedschrijving. De Sipo had in Drenthe lange tijd dat éne bureautje in Assen, maar er kwamen vanaf het najaar van 1944 drie bureaus bij, met tiental-

len manschappen. Het was een allegaartje van Nederlanders, Belgen en Fransen dat hetzelfde werk had gedaan in plaatsen als Den Bosch, Gent en Lille. Die waren bij wijze van spreken allemaal op zoek naar werk en gingen vaak hun eigen gang, en zochten actief naar slachtoffers, op boerderijen en in huizen waarvan ze vermoedden dat er onderduikers of verzetslieden zouden kunnen zitten. Lukraak mensen arresteren, mishandelen en soms vermoorden, daar kwam het op neer.

De terreur nam alleen maar toe. Dat zie je in Drenthe, maar ook in Friesland, Groningen en Overijssel. Er kwamen Sipo-eenheden bij die dezelfde werkwijze hanteerden. En toen in het voorjaar van 1945 de bevrijding naderde fusilleerden die op het laatste moment op heel veel plekken nog snel al dan niet vermeende verzetslieden.

Je hebt ook veel onderzoek gedaan in het veelbesproken Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging. Vind je het goed dat mensen daar nu terecht kunnen?

Ja. Ik denk dat dat ontzettend belangrijk is voor nabestaanden, zowel van slachtoffers als van daders. Tegelijkertijd moet je het archief echt kennen om daar goed onderzoek in te kunnen doen. Want het kent heel veel valkuilen. De allereerste verhoren werden bijvoorbeeld vaak gedaan door mensen die in het verzet hadden gezeten, maar geen politieopleiding hadden genoten. Dus je moet kritisch zijn op wat diegene dan opschreef, maar óók op wat een verdachte of getuige beschreef. De meeste verdachten bagatelliseerden hun eigen rol.

Verzetskranten in het Nationaal Onderduikmuseum, Aalten (foto Ziko via Wikimedia Commons).

Ik geef altijd het voorbeeld van Klaas Carel Faber, een beruchte Nederlander die bij de Sipo in Groningen werkte. In 1945 verklaarde hij in een zaak over een doodgeschoten verzetsman dat hij zijn Duitse collega Schäper terug zag komen met een pistool dat hij aan het herladen was. Daaruit zou blijken dat Schäper die verzetsman had doodgeschoten, want waarom zou je anders herladen? Vier jaar later verklaarde Faber dat hij dat nooit heeft gezien, maar heeft verzonnen omdat hij een brief mocht schrijven aan zijn vrouw wanneer hij meewerkte als getuige. Dus als je stopt met zoeken na het vinden van zijn eerste verklaring en de latere verklaring mist omdat die onderop in het dikke dossier zit, dan klopt je verhaal niet. Je moet bijzonder kritisch en supervoorzichtig zijn. Maak niet direct je eerste de beste vondst wereldkundig en verbind er geen grote conclusie aan.

Marcel Zantingh is historicus. Van hem kwamen uit bij Noordboek-Van Gorcum *Mensenjacht. Het optreden van de Sicherheitspolizei in Drenthe tijdens de Tweede Wereldoorlog* (2025) en *Wel gebogen, maar niet gebroken* (2020), over het Drentse Zweeloo in oorlogstijd.

Ivo van de Wijdeven is historicus en analist. Zijn nieuwste boek is *Alle rafelranden van Europa* (Unieboek/Spectrum, 2024).